

ЗВУКОВОЙ ПОВТОР КАК ЭКСПРЕССИВНЫЙ ПРИЕМ ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ БОРИСА ПАСТЕРНАКА

Е. Ю. Хацкевич

Особое место среди экспрессивных средств поэтической речи Б. Пастернака занимает звуковой повтор – повторение звука или сочетания звуков в пределах воспринимаемого отрезка текста с целью увеличения экспрессивного потенциала речи. Звуковой повтор выполняет текстоорганизующую функцию, связывая текст в тесное единство, формируя его звуковой стержень, создавая изобразительность и выразительность речи на основе звуко-ассоциативных связей.

Как полифункциональный экспрессивный прием звуковой повтор представлен в поэтической речи Б. Пастернака рядом разновидностей. Так, в зависимости от регулярности употребления и порядка следования фонетических структур, можно выделить конвенциональные и окказиональные звуковые повторы. *Конвенциональными* повторами принято считать такие фонетические структуры, регулярность употребления и порядок чередования которых весьма жестко определяются традициями жанра и идиостиля. Типичным образцом конвенционального повтора в поэзии является *рифма*, которой принадлежит своеобразная роль в звуковом оформлении стиха. Рифма не может непосредственно выразить те или иные понятия, но, благодаря особому расположению в строке и созвучию, рифмующиеся слова извлекаются из речевого потока, обособляются и тем самым выделяются семантически.

Февраль. Достать чернил и **плакать!**
Писать о феврале **навзрыд**,
Пока грохочущая **слякоть**
Весною черною **горит**.

Достать пролетку за шесть **гривен**.
Чрез благовест, чрез клик **колес**
Перенестись туда, где **ливень**
Еще шумней чернил и **слез**.

Где, как обугленные **груши**,
С деревьев тысячи **грачей**
Сорвутся разом и **обрушат**
Сухую грусть на дно **очей**.

Под ней проталины **чернеют**
И ветер криками **изрыт**,
И чем случайней, тем **вернее**

Слагаются стихи **навзрыд** [1, с. 45].

В стихотворении рифмующиеся слова создают тематическое поле, слова которого в концентрированном виде отражают настроение автора, передают переполюх в природе и избыток чувств в душе человека с приходом весны. Б. Пастернак использует как точную рифму (плакать – слякоть, навзрыд – горит), так и неточную (груши – обрушат, чернеют – вернее), обращая внимание прежде всего на семантику рифмующихся слов.

Окказиональными звуковыми повторами называются фонетические структуры, регулярность и порядок следования которых отличаются неопределенностью, непредсказуемостью. В стихотворениях Б. Пастернака представлены такие типы окказиональных звуковых повторов, как анафора, эпифора, рондо, фоническая цепь, фоническая медиана и стык.

Анафора – это такое расположение звуковых повторов, которое отмечает условное начало какой-либо смысловой, синтаксической или метроритмической единицы поэтической речи. Анафора может быть строчная (внутристиховая) и межстрочная. Внутристиховая анафора предполагает хотя бы двукратный звуковой повтор в пределах стихотворной строки, которая анафорически выделяется. Анафора помогает в создании тесного фонетического единства текста: между словами, объединенными начальными звуками устанавливается не только звуковая, но и ассоциативная связь:

Это не **розы**, не **рты**, не **ропот** [1, с. 83]; Этот **мертвый**, как мел мотив [1, с. 138]; **Сентябрь** составлял статью [1, с. 116].

В межстрочной анафоре звуковые повторы располагаются по вертикали:

Пусть ветер, рябину занянчив,
Пугает ее перед сном.
Порядок творенья обманчив,
Как сказка с хорошим концом [1, с. 386].

Анафорический межстрочный повтор может иметь звуковые соответствия в строке, что усиливает связность стихотворного ряда и по горизонтали:

Не тени – балки месяц клал,
А то бывал в отлучке,
И тихо, тихо ночь текла
Трусцой от тучки к тучке [1, с. 111].

Следующая фоническая структура поэтического текста Б. Пастернака – эпифора. Это звуковой повтор, композиционно обратный анафоре. В

эпифоре расположение окказиональных повторов выделяет условный конец единицы стихотворной речи. Фоническая эпифора, так же как и фоническая анафора, может быть строчной и межстрочной. Приведем примеры строчной эпифоры: **Большой** канал с **косой** ухмылкой [1, с. 28]; **Руки** в раскидку, **крючки** назад [1, с. 34].

Примером межстрочной анафоры могут служить следующие строки:

Тротуар в буграх. Меж снеговых развилин
Вмерзшие бутылки голых, черных льдин.
Булки фонарей, и на трубе, как филин,
Потонувший в перьях нелюдимый дым [1, с. 25].

Композиционные функции анафоры и эпифоры, которые заключаются в выделении начальных и конечных позиций какой-либо единицы стихотворной речи, совмещаются в особом типе звукового повтора – фоническом рондо. В поэтической речи Б. Пастернака фоническое рондо чаще всего отмечает стихотворную строку: **Рулады** в крикливом, искривленном горле [1, с. 55]; **Мгновенье** длился этот **миг** [1, с. 133]; **И реплики** леса **окрепли** [1, с. 46].

Фоническое рондо может осложняться обратной перестановкой звуков, т.е. вторая часть повтора является зеркальным отражением первой: **Надежному** куску объявлена **вражда** [1, с. 32]; **Целовал** вас, **задохшихся** в **охре**, **пыльцой** [1, с. 120].

Еще один тип композиционного распределения звуковых повторов в поэтической речи Б. Пастернака – фоническая медиана. Повтор звуков выделяет срединную часть стихотворного ряда, разделив его на два полустишия: **Окно с мечтой** **смятенною** азалий [1, с. 27]; **Восток шаманил** **машинально** [1, с. 123].

Межстрочная медиана соотносит фонетические структуры, находящиеся внутри разных стихотворных строк:

В степи охладевал закат,
И вслушивался **в** **звон** уздечек,
В акцент **звонков** и языка
Мечтательный, как ночь, кузнечик [1, с. 133].

Композиционная роль фонического стыка состоит в «подхвате» звука или звукового комплекса, завершающего одну единицу стихотворной речи в начале другой единицы:

Как бронзовой золой **жаровень**,
Жуками сыплет сонный сад.
Со мной, с **моей свечою** **вровень**
Миры расцветшие **висят** [1, с. 26].

Фоническая цепь – это звуковой повтор, который проходит через стиховой ряд, двестишье, трехстишье, т.е. через ту часть поэтического текста, которая подлежит по замыслу автора фонической актуализации:

Помешай мне, попробуй. Приди покусись потушить

Этот **приступ печали**, гремящей сегодня как ртуть в пустоте Торричелли.

Воспрети, **помешательство**, мне, – о, **приди, посягни!**

Помешай мне шуметь о тебе! Не стыдись, мы – одни.

О, **туши ж, о туши!** Горячее! [1, с. 140]

Рассмотренные нами окказиональные повторы, несмотря на их кажущуюся случайность и бессистемность, упорядочивают текст, обеспечивают его цельность и связность, насыщают текст дополнительной (смысловой и эстетической) информацией.

Поэзия Б. Пастернака, отражающая связи поэта с живописью, философией, музыкой, природой, отличается не только глубиной осмысления действительности, но и яркими особенностями художественной формы. Одну из таких особенностей составляет звуковой повтор как неотъемлемый компонент поэтической речи автора. Звуковой повтор служит для усиления экспрессивности поэтической речи и является полифункциональным стилистическим приемом. Выполняя звукоизобразительную, семантическую, эвфоническую функцию в стихах поэта, данный прием служит увеличению прагматического потенциала высказывания, усиливает воздействие на восприятие реципиента, вызывая у него чувственную и/или мыслительную реакцию.

Литература

1. *Пастернак Б.* Избранное: В 2 т. СПб., 1998.–1999. Т. 1: Стихотворения и поэмы. СПб., 1998. 576 с.

КАНКРЭТНЫЯ НАЗОЎНІКІ СА ЗНАЧЭННЕМ МАГІЧНАЙ РЭЧЫ Ў БЕЛАРУСКІХ ЧАРАДЗЕЙНЫХ КАЗКАХ

С. В. Шамякіна

Адпаведна таму, як казачны свет існуе па сваіх законах, мае свае спецыфічныя рысы, так і ўнутрыказачная моўная прастора (ці моўны кантэкст) таксама мае свае спецыфічныя ўласцівасці, дзейнічае па сваіх законах, бо яна накіравана на тое, каб адлюстроўваць казачную рэчаіснасць і казачныя ўяўленні. Адрозненне казачнай моўнай прасторы ад агульнапрынятай выяўляецца найбольш на лексічным, сінтаксічным і семантычным узроўнях. Можна з упэўненасцю сказаць, што ў казках

існуюць свае ўнутрыказачныя антонімы, сінонімы, полісемічныя словы, свае тэрміны; паміж словамі ў казках нярэдка ўзнікаюць спецыфічна казачныя сінтаксічныя сувязі; казачныя лексемы маюць свае асаблівыя казачныя значэнні і ў адпаведнасці з імі валодаюць асаблівай спалучальнасцю. Мэта дадзенай работы – на прыкладзе назоўнікаў са значэннем магічнай рэчы паказаць спецыфічныя моўныя асаблівасці фальклорнага жанру чарадзейнай казкі. Спынімся коратка на гэтых асаблівасцях.

У кантэксце мовы чарадзейных казак сістэму назваў магічных рэчаў можна з вялікай доляй упэўненасці назваць тэрміналагічнай сістэмай. Сапраўды, у рэчышчы казачнай моўнай прасторы канкрэтныя назоўнікі – назвы магічных рэчаў – вельмі нагадваюць тэрміны. Успомнім, што для іх характэрна. Паводле ТСБЛМ: «Тэрмін – слова або словазлучэнне, якое дакладна абазначае пэўнае паняцце якой-небудзь спецыяльнай галіны навукі, тэхнікі, мастацтва і пад.» [3, с. 673]. Тэрмінам уласціва неэмацыянальнасць, дакладнасць, адназначнасць, наяўнасць строга вызначанай дэфініцыі і інш. Хоць існуюць і мнагазначныя тэрміны. Тэрміналогія ж – гэта «сістэма тэрмінаў пэўнай галіны навукі, тэхнікі або мастацтва, якая адлюстроўвае пэўную сістэму паняццяў» [2, с. 343]. Разгледзім назвы магічных рэчаў у адпаведнасці са сказаным вышэй. Усе казачныя назвы адносяцца да адной сферы дзейнасці – магіі. Яны даюць канкрэтнае найменне, абазначэнне пэўным магічным з’явам, ім можна даць дакладнае навуковае азначэнне, вялікая частка назваў магічных рэчаў – адназначныя паняцці. Можа падацца, што назвы магічных рэчаў нясуць на сабе эмацыянальнае адценне. Гэта не так, бо, як піша даследчык Я. Дрозд, «героя казкі ніякае чараўніцтва не бянтэжыць, не здзіўляе і не ўражвае» [1, с. 158]. Такім чынам, у прасторы чарадзейнай казкі назоўнікі са значэннем магічных рэчаў з’яўляюцца неэмацыянальнымі, дакладнымі, сістэматызаванымі тэрміналагічнымі найменнямі магічных «рэалій». Прывесці іх у сістэму магчыма па некалькіх параметрах – асабіста мы вылучаем генетычную, тэматычную, функцыянальную і іншыя класіфікацыі.

Назоўнікі са значэннем магічнай рэчы маюць умоўны дэнатат. Невядома, якія рэальныя гістарычныя з’явы стаялі за вобразамі магічных рэчаў у казках і ці прысутнічае там звыклая для нас рэальнасць увогуле. У сувязі з гэтым нават і ў кантэксце самой казачнай прасторы, цяжка пэўна сказаць, як выглядаюць, якую форму маюць магічныя рэчы. Бо калі такія рэчы былі на самай справе, невядома, ці выглядалі яны падобна да сапраўдных сталоў, ботаў, капелюшоў, ці іх так назвалі ў казках, каб было больш зразумела. А калі яны ў рэальнасці не існавалі, то пра іх канкрэтную матэрыяльную форму ўвогуле нельга гаварыць (дарэчы, і апісання яе ў казках, як правіла, няма). Такім чынам, паколькі

дэнатат назоўнікаў умоўны, то і для лексічных сувязяў, у якія гэтыя назоўнікі ўключаюцца, трэба ўвесці ўдакладненне «ўмоўныя». Назоўнікі са значэннем магічнай рэчы могуць уступаць у дваякія полісемічныя адносіны: з адпаведнымі лексемамі ў іх літаратурным значэнні – казачна-літаратурная умоўная полісемія; паміж сабою – унутрыказачная ўмоўная полісемія. Мы не можам з поўнай упэўненасцю сказаць, чым у абодвух выпадках з’яўляюцца ўзятыя для аналізу словы – полісемантамі ці амонімамі. Гэта абумоўлена згаданай вышэй падставай – незразумеласцю таго, які знешні выгляд маюць казачныя рэчы. У казках некалькі рэчаў могуць выконваць зусім розныя функцыі, але мець пры гэтым аднолькавую назву. Напрыклад, назоўнік «яблык». У казках згадваецца як быццам розныя іх «гатункі»: адны вяртаюць жыццё, другія – маладосць, трэція надаюць герою надзвычайную фізічную моц. Функцыі, як бачым, зусім розныя, але ўсе рэчы абазначаюцца назоўнікам «яблык». Калі мяркуецца, што яны на самай справе ў казках павінны выглядаць як яблыкі, то атрымліваецца, што назоўнікі маюць у значэннях адну аднолькавую сему – «рэч у выглядзе яблыка» – і адрозныя семы, якія характарызуюць адпаведныя функцыі. Тады назоўнікі з назвай «яблык» у казачным моўным кантэксце з’яўляюцца полісемічнымі словамі. Але, з другога боку, паколькі дэнатат іх умоўны і знешні выгляд дакладна не вызначаны, то атрымліваецца, што нічога падобнага ў іх значэннях няма, і тады гэта ўмоўныя амонімы.

Усе без выключэння словы – назвы магічных рэчаў – з’яўляюцца ў адносінах да адпаведных слоў з літаратурнымі значэннямі таксама ўмоўнымі – ці то амонімамі, ці то полісемантамі. Пры гэтым казачнае значэнне можа страчваць сувязь з агульнапрынятым значэннем у рознай ступені. Напрыклад, назоўнікі «грабёнка» і «шчотка» маюць казачныя значэнні: «рэч, якая валодае магічнай уласцівасцю ствараць лес ці горы, калі кінуць яе за спіну» і «рэч, якая валодае магічнай уласцівасцю ствараць лес ці сцены, равы і рэчкі, калі кінуць яе за спіну». Як гэтыя рэчы павінны выглядаць – цалкам невядома. Выкарыстоўваюцца яны заўсёды разам, у адных і тых жа казках, і ў адпаведнасці з агульнапрынятымі значэннямі могуць выглядаць ці то як прылады працы, ці то як часткі цела жывёл. Такім чынам, тут літаратурнае значэнне змяняецца поўнасцю – казачнае значэнне не супадае з ім ні па знешнім выглядзе рэчаў, ні па іх функцыях. Наступная ступень дэфармацыі літаратурнага значэння ў казках – частковае яго змяненне. Напрыклад, назоўнік «люстэрка» ў казках мае значэнне «прадмет, які выконвае магічную функцыю паказваць герою казкі ўсё, што ён ні жадае, незалежна ад адлегласці гэтых з’яў ў прастору». Тут у лексема захоўваецца пэўная сувязь з літаратурным значэннем назоўніка

«люстэрка»: «Адшліфаваная паверхня (шкла, металу), здольная даваць адбіткі прадметаў». Трэцяя ступень адрознення – калі казачнае значэнне толькі набывае некаторыя адценні, якасці ў дадатак да літаратурнага. Напрыклад, назоўнік «шабля» з казачным значэннем «магічнай зброі, якая дазваляе свайму ўладальніку ў адзіночку пасекчы незлічоную колькасць ворагаў». Тут, відавочна, назіраецца проста гіпербалізацыя звычайных функцый і магчымасцяў шаблі.

Паміж назоўнікамі са значэннем магічнай рэчы ў казках могуць назірацца таксама і сінанімічныя сувязі. Некаторыя назоўнікі па сваіх функцыях з’яўляюцца сінонімамі. Гэта семантычныя сінонімы, сэнсава яны маюць адрозненне – знешні выгляд рэчаў, але зноў жа з папраўкай на ўмоўны дэнатат. Такімі сінонімамі ў казках, напрыклад, можна лічыць лексемы «кашалёк» і «шкатулачка» – абедзве рэчы выконваюць аднолькавую функцыю стварэння неабмежаванай колькасці грошай. Антанімічныя сувязі паміж назоўнікамі ў казках могуць назірацца на некалькіх узроўнях. Можна быць проціпастаўленне прадметаў у межах адной іх функцыі. Напрыклад, у рэчышчы функцыі трансфігурацыі (змяненне фізічнага стану персанажаў) вылучаюцца «чорныя яблыкі» (прыбаўляюць герою фізічныя сілы) і «бяссільная вада» (убаўляе). Назіраецца і проціпастаўленне прадметаў паводле дзвюх розных функцый: напрыклад, дэструктыўнай і крэатыўнай – гэта значыць, рэчы, якія нешта знішчаюць, і рэчы, якія нешта ствараюць.

Трэба таксама сказаць пра асаблівасці сінтаксічных сувязяў і валентнасных магчымасцяў назоўнікаў са значэннем магічнай рэчы ў кантэксце казачнай моўнай прасторы. Сярод разглядаемых лексем сустракаюцца сінтаксічна непадзельныя іх спалучэнні з іншымі словамі, якія рэалізуюць толькі казачнае значэнне. У сваім літаратурным значэнні словы, якія складаюць такія спалучэнні, разам ужывацца не могуць (ці ўжываюцца вельмі рэдка) – іх валентнасць на гэта не распаўсюджваецца. Значыць, казачнае значэнне выяўляе пашырэнне валентнасных магчымасцяў згаданых назоўнікаў. Напрыклад, сінтаксічна і семантычна непадзельныя казачныя спалучэнні: «дыван-самалёт», «жывая вада», «бяссільная вада», «шашка-самарубка» і г. д. Спалучэнні разглядаемых назоўнікаў з іншымі лексемамі – спалучэнні, якія кантэкстуальна выяўляюць казачнае значэнне разглядаемых назоўнікаў, – часта таксама бываюць спецыфічна казачнымі: у сваім агульнапрынятым значэнні гэтыя лексемы зноў-такі паміж сабою спалучацца не могуць (бо такі выраз не будзе мець сэнсу) ці спалучаюцца вельмі рэдка. Для прыкладу: «прагрызць дзверы, «дыван зняўся пад аблокі», «чароўны столік».

З усяго вышэй сказанага можна зрабіць выснову, што ідэя аб існаванні своеасаблівай казачнай моўнай прасторы мае сэнс. Гэта можна

параўнаць з наяўнасцю ў літаратурнай мове розных функцыянальных стыляў, але ў выпадку казкі адрозненні ад іншых сфер выкарыстання мовы больш глыбокія. Чарадзейная казка – твор найбольш спецыфічны з жанраў фальклору, таму ён і мае, відавочна, самую вялікаю колькасць асаблівасцяў – у тым ліку і моўных.

Літаратура

1. Дрозд Е. Фэнтэзи: пробуждение спящих богов // Всемирная литература. 1997. № 11.
2. Плотнікаў Б. А., Антанюк Л. А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. Мн., 2003. 672 с.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / Пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. Мн., 1996. 784 с.

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ КОННОТАТИВНЫХ ОТТЕНКОВ ЗНАЧЕНИЙ С ПОМОЩЬЮ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДСТВ В РУССКОМ, БЕЛОРУССКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ (НА ПРИМЕРЕ ФЕМИНИНАТИВОВ)

Т. П. Шуба

Контрастивное исследование словообразовательных систем близкородственных славянских языков предполагает не только выявление словообразовательных средств и способов словообразования определенных номинаций, присущих одному, двум или трем языкам или отсутствующим в них. Не меньшего внимания заслуживает прагматический план данных номинаций, а именно их стилистическая окраска, сила и характер выраженной в них экспрессии, определенная социальная ограниченность (сферы употребления, условия общения и т. д.).

При сопоставительном изучении близкородственных славянских языков, а именно русского, белорусского и польского, стилистическая маркированность номинаций наиболее ярко заметна на примере номинаций со значением «лицо женского пола». В сопоставляемых языках наибольшее внимание привлекают следующие номинации:

1. номинации, образованные с помощью суффиксов субъективной оценки;
2. номинации общего рода, имеющие грамматические признаки женского рода;
3. номинации с переносным значением.

Рассмотрим подробнее каждую из них.